

عدالت اجتماعی در دوره دفاع مقدس و سازندگی: تحلیل محتوای خطبه‌های نماز جمعه تهران

عباس کشاورز شکری^۱
فریبا صدیقی^۲

چکیده

پژوهش حاضر درصدد مطالعه عدالت اجتماعی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس و سازندگی است. از آنجاکه از میان خطبای نماز جمعه تهران، تنها حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و آیت‌الله رفسنجانی به‌طور نظام‌مند مباحثی را به عدالت اجتماعی اختصاص داده‌اند، لذا فقط خطبه‌های این دو خطیب بررسی می‌شود. برای چارچوب نظری از نظریات متفکران مسلمان از جمله امام خمینی(ره)، شهید مطهری، دکتر شریعتی، سید قطب، شهید صدر و السباعی بهره گرفته شده است. داده‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا تحلیل شده و عدالت اجتماعی به چهار مقوله اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی تقسیم شده است. ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسش‌نامه معکوس است به این ترتیب که ابتدا اطلاعات با پرسشنامه معکوس جمع‌آوری شد و در مرحله بعد برای تحلیل، داده‌ها وارد نرم‌افزار spss گردید. یافته‌ها بیانگر آن است که عدالت اقتصادی در این دوره مهم‌ترین مقوله عدالت در نظر خطبای نماز جمعه است و مسئولان مشکلات کشور را در حوزه عدالت اقتصادی می‌دانستند.

کلیدواژه‌ها: عدالت اجتماعی، دفاع مقدس، سازندگی، نماز جمعه، تحلیل محتوا

مقدمه

عدالت مفهومی است که هیچ‌کس نسبت به اصالت و حقانیت آن تردیدی ندارد و دستیابی به آن به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین اصول نظام‌های اجتماعی طی دوره‌های مختلف حیات فکری و اجتماعی بشر مطرح بوده است. به همین دلیل الگوهای فکری گوناگون تلاش کرده‌اند با تمرکز بر مقوله عدالت در ابعاد مختلف آن جامع‌ترین الگو را برای تبیین این مسأله ارائه دهند. به‌طور کلی می‌توان اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های مطرح‌شده در باب عدالت را به دو نحله چپ و راست تقسیم‌بندی کرد. چپ‌ها بیشتر برابری درآمدها را به معنای عدالت اجتماعی دانسته و راست‌ها برابری فرصت‌ها را عین عدالت اجتماعی می‌دانند (کرایگ، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

عدالت اجتماعی در لغت به معنای مساوات، برابری، توازن و انصاف است. برخی از متفکران عدالت اجتماعی را به معنای رفع تبعیض و تفاوت‌های ناروا و برابری همگان در برابر قانون دانستند. گروهی دیگر عدالت اجتماعی را به‌طور کلی قرار دادن هر چیز در موضع خود دانسته‌اند. پس عدالت اجتماعی الزاماً به معنای مساوات نیست بلکه مفهومی اعم از تساوی دارد (عباسیان، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

با انقلاب اسلامی و برپایی نظام جمهوری اسلامی ایران، برپایی عدالت اجتماعی در رأس برنامه‌های اجتماعی و اصلاحی قرار گرفت و تصمیم‌گیرندگان در تمام سطوح حاکمیت بر ضرورت و تحقق اهداف کمی و کیفی عدالت در فرایند تدوین قانون اساسی تأکید کردند. بی‌تردید عدالت اجتماعی را می‌توان روح حاکم بر قانون اساسی پس از انقلاب دانست. با توجه به این‌که نماز جمعه به طریقی تربیون اعلام سیاست‌های کلان نظام جمهوری اسلامی بوده و حکومت اسلامی نظرات خود را از این طریق به سمع و نظر مردم می‌رسانده است، این پژوهش در پی آن است تا با تحلیل محتوای خطبه‌های نماز جمعه آیت‌الله خامنه‌ای و آیت‌الله رفسنجانی در دوره دفاع مقدس و سازندگی نشان دهد چه معنایی از عدالت در این دوره مدنظر مسئولان رده‌ی اول نظام جمهوری اسلامی بوده است.

بر این اساس سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که:

- عدالت اجتماعی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح‌شده است؟
- عدالت اجتماعی از بعد اقتصادی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح‌شده است؟
- عدالت اجتماعی از بعد اجتماعی-فرهنگی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح‌شده است؟
- عدالت اجتماعی از بعد حقوقی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح‌شده است؟

چارچوب نظری

در این پژوهش چارچوب نظری با استفاده از نظریات متفکران مسلمان در باب عدالت اجتماعی ساخته و پرداخته شده است. بر همین اساس به نظرات امام خمینی(ره)، شهید مطهری، دکتر شریعتی، شهید صدر، سید قطب و السباعی در حوزه عدالت اجتماعی مراجعه و تلاش شده با ترکیب نظرات آنها مدل نظری پژوهش ساخته شود. بنابراین ابتدا به نظرات هر یک از این نظریه پردازان اشاره شده و سپس با ترکیب مؤلفه‌های نظریات آنان مدل نظری پژوهش ترسیم شده است.

از دیدگاه امام خمینی(ره) عدالت به مثابه قانونی عام و فراگیر در سراسر جهان جریان دارد، چراکه جهان هستی عبث و بوج نیست بلکه دارای خالق و مدبری یکتاست که جهان را بر اساس علم و قدرت مطلقه و حکمت خود خلق نموده است (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۴۵۹). از منظر امام عدالت و گرایش به آن امری فطری است که در نهاد بشر وجود دارد و از ویژگی‌های طبیعی و وجودی هر انسانی است ولی امام عدالت را صرفاً فضیلت فردی در نظر نمی‌گیرد و عدالت را ویژگی قوانین سیاسی و اجتماعی، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی می‌داند (همان، ۴۶۳). امام خمینی(ره) معتقد است عدالت عبارت است از حد وسط بین افراط و تفریط و آن از امهات فضایل اخلاقی است (همان). امام خمینی با تکیه بر اصل حد وسط و نفی افراط و تفریط دیدگاه متوازی در حوزه اقتصاد مطرح ساخت که میزان بهره‌مندی افراد را از منابع اقتصادی جامعه تابع استعدادها، توان، شایستگی آنها می‌داند (همان، ۴۹۶). بنابراین می‌توان گفت تعدیل برای حذف فاصله طبقاتی، اصل ساده‌زیستی، نفی تشریفات و تجملات از راه‌های عملی کردن عدالت اجتماعی محسوب می‌شوند (همان، ۴۹۷).

از نظر شهید مطهری علت توجه به مسأله عدل و طرح آن از نظر فکری، فلسفی، علمی و اجتماعی ریشه در قرآن دارد. از منظر وی معنی حقیقی عدالت اجتماعی بشری یعنی عدالتی که در قانون بشری باید رعایت گردد و افراد بشر باید آن را محترم بشمارند عبارت است از رعایت حقوق افراد و اعطا کردن به هر ذی‌حق، حق او را (مطهری، ۱۳۷۷: ۵۶). شهید مطهری معتقد است عدالت به این معنی نیست که القاء همه تفاوت‌ها بین افراد صورت گیرد، بلکه مقتضای عدالت این است که رعایت استحقاق‌ها صورت گیرد (مطهری، ۱۳۷۴: ۱۲۹). شهید مطهری معتقد است مقتضای عدالت، مساوات در شرایط حقوقی مساوی است نه در شرایط نامساوی. در اینجا فرق بین تفاوت‌های بجا و نا به‌جا، تبعیض‌های ناروا و روا مشخص می‌شود. وی برای درک بهتر عدالت اجتماعی، عدالت را به دودسته عدالت تکوینی و عدالت تشریحی تقسیم می‌کند. در بحث از عدالت تکوینی به بررسی نظام خلقت پرداخته می‌شود، یعنی آیا جهان آفرینش از آسمان و زمین گرفته تا جماد و نبات و حیوان بر اساس عدالت آفریده شده‌اند یا خیر؟ (باقری، ۱۳۸۶: ۱۹۷). شهید مطهری عدالت تشریحی را به الهی و بشری تقسیم می‌کند. در عدالت تشریحی الهی قوانین و دستورهای عادلانه مطرح است. در عدالت تشریحی بشری این نکته مطرح است که قوانین بشری باید عادلانه باشد و نباید هیچ قانون غیر عادلانه‌ای وضع شود (همان، ۱۹۸).

دکتر شریعتی معتقد است عدل صفتی از صفات اصلی و ذاتی خداوند است به این نحو عدل را نظامی می‌بیند که هستی بر آن قائم است و زیربنایی که همه عالم بر آن مبتنی است (شریعتی، ۱۳۷۶: ۳۴). بنابراین عدل امری تحمیلی، ساختگی، موقتی نیست وی معتقد است عدل یک مسأله اجتماعی است و باید به آن در درون نظام اجتماعی و حرکت تاریخی توجه کرد. اسلام بر اساس یک جهان‌بینی فلسفی و علمی می‌خواهد بگوید انسان‌ها همه با یکدیگر برابرند نه این‌که باید برابر باشند (شریعتی، ۱۳۷۱: ۳۴).

دکتر شریعتی از دو مفهوم قسط و عدل صحبت می‌کند. عدل به معنی شکل قانونی روابط اجتماعی میان افراد و گروه‌های اجتماعی بر اساس حقوق شناخته‌شده فردی و گروهی است و قسط عبارت است از سهم واقعی هر کس یا هر گروهی از مجموعه مواهب مادی و معنوی و امکانات اجتماعی در قبال نقشی که در جامعه بر عهده دارد (شریعتی، ۱۳۷۶: ۳۶). عدل مسأله‌ای روبنایی و قسط زیربنایی است، عدل در رابطه بین افراد بر اساس قوانین وضع‌شده و قسط در اصل مالکیت در نظام اقتصادی و طبقاتی مطرح می‌شود (همان، ۳۸).

سید قطب معتقد است اسلام دین وحدت بین روحيات و مادیات، ارزش‌های اقتصادی و معنوی، دنیا و آخرت است. بنابراین عدالت از منظر اسلام مساوات بزرگ انسانی است و شامل تمام مظاهر زندگی می‌شود نه یک عدالت اقتصادی محدود (سید قطب، ۱۳۵۸: ۸۲). در اسلام عدالت انسانی با فراهم نمودن شرایط و امکانات مساوی برای همه تحقق می‌یابد به طوری که خانواده و نژاد مانع پیشرفت فرد نگردد. اسلام تأکید دارد همه انسان‌ها و نژادها با یکدیگر برابر هستند و وجود ملت‌ها و جماعات گوناگون برای تفاخر به یکدیگر نیست بلکه برای شناسایی و الفت است (همان، ۱۲۱). اسلام برای هر فرد حد کفایت را در نظر می‌گیرد که افراد از حیث سطح زندگی، درآمد در سطحی نزدیک به یکدیگر باشند (همان، ۸۸). از نگاه وی عدالت اجتماعی بر پایه‌های آزادی وجدان، مساوات کامل انسانیت، تکافل (همکاری) اجتماعی استوار است (همان، ۹۲).

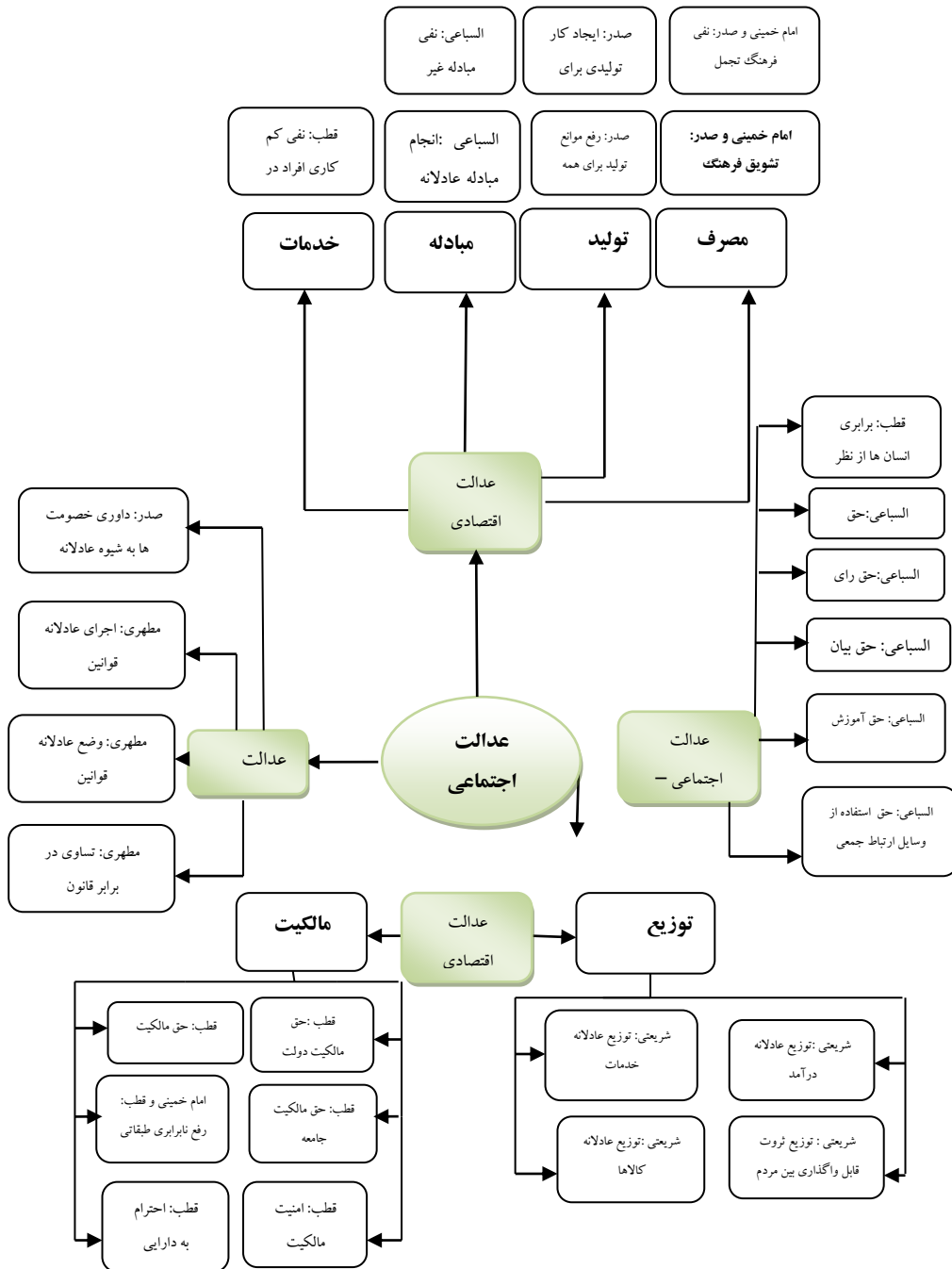
شهید صدر عدالت اجتماعی را برابری حقیقی، برابری بر مبنای استعدادها، لیاقت‌ها، توانایی‌ها، شایستگی‌ها، مقتضیات، امکانات موجود و سایر ویژگی‌های اساسی افراد انسانی است (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۸۳). وی به منظور بررسی عدالت اجتماعی در جامعه به سه محور اساسی آن یعنی تکافل اجتماعی، توازن اجتماعی، تأمین (ضمان) اجتماعی اشاره می‌کند. اصل تکافل عمومی به معنی مسؤولیت‌های متقابل افراد نسبت به یکدیگر است. این اصل به تأمین نیازهای ضروری و حیاتی افراد در حدود امکانات اشاره دارد (صدر، ۱۳۴۸: ۲۹۰).

اصل توازن اجتماعی دارای ابعاد گسترده سیاسی، اقتصادی، فرهنگی است و بیانگر ایجاد برابری و تعادل در تمام ابعاد زندگی اجتماعی برای تمام افراد و اقشار جامعه است یعنی قدرت، ثروت، امکانات و زمینه‌های تولید، توزیع و مصرف در جامعه به گونه‌ای باشد که تمامی افراد بتوانند از مزایا و امکانات موجود به صورتی متعادل و متوازن برخوردار باشند (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۹۳). تأمین اجتماعی در نگاه شهید صدر

دارای ابعاد گسترده سیاسی، فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، حقوقی، قضایی و جز آن است و شامل موارد اساسی چون امنیت، شغل، مسکن، پوشاک، خوراک، اداره جامعه و نظارت می‌شود (همان، ۱۳۸۰).
تأمین اجتماعی بر دو اصل کفالت همگانی یعنی مسؤولیت متقابل افراد نسبت به همدیگر و سهیم بودن جامعه در درآمدهای دولتی استوار است (صدر، ۱۳۴۸: ۲۹۰). از دید شهید صدر به‌منظور تحقق عدالت در جامعه به لوازمی نیاز داریم. قانون، تربیت افراد انسانی، حکومت و نظام سیاسی، مبارزه با ظلم و جور و ستمگران از جمله لوازم اجرای عدالت در جامعه هستند (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۶۵).

مصطفی السباعی معتقد است عدالت اجتماعی در اسلام مبتنی بر اصول اساسی چون وجود حقوق طبیعی برای تمام شهروندان، قوانینی برای اجرای این حقوق، مسؤولیت مشترک اجتماعی و ضمانت‌های اجرایی است (السباعی، ۱۳۵۶: ۶۵). وی معتقد است حقوق طبیعی موردنظر شامل حق حیات، حق آزادی انسان، حق آزادی عقیده، حق آزادی علمی، حق آموزش، حق شرافت و حق تملک می‌باشد (همان، ۶۳).
حق شرافت خود به دو مقوله برادری و برابری تقسیم می‌شود. منظور از برادری این است که همه انسان‌ها از یک پدر و مادر هستند و سفید و سیاه، غربی و شرقی بودن ملاک برتری و امتیاز نیست (همان، ۱۰۱).
برابری یعنی افراد انسان از نظر هوش و استعداد و نیروی کار باهم برابر نیستند و این تفاوت از نظر قرآن به‌منظور سنجیدن عمل به نسبت برخورداری از مواهب طبیعت است (همان، ۱۰۳).

بعد از بررسی نظریات مرتبط با عدالت و با ترکیب مؤلفه‌های آن‌ها، مدل مفهومی تحقیق به شکل ذیل طرح می‌شود:

نمودار ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تکنیک تحلیل محتوا درباره‌ی انواع ارتباطات مثل خبر، مقاله، خطابه، داستان، شعر، تصویر، فیلم، سرود، ترانه و برنامه تلویزیونی به کار می‌رود، بنابراین در پژوهش حاضر که به بررسی مفهوم عدالت اجتماعی در خطبه‌های نماز جمعه می‌پردازد تکنیک تحلیل محتوا در نظر گرفته شد. تحلیل محتوا تکنیک پژوهشی برای استنباط‌هایی برحسب شناسایی نظام‌اند و عینی ویژگی‌های خاص در یک متن است (کریپندورف، ۱۳۸۳: ۲۸). از سوی دیگر با تحلیل محتوا می‌توان خصوصیات زبانی یک متن گفته یا نوشته‌شده را به‌طور واقع‌بینانه یا عینی و به‌طور سیستماتیک شناخت (رفیع پور، ۱۳۸۲: ۱۰۹).

ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسش‌نامه معکوس است. این پرسش‌نامه را به این دلیل معکوس می‌خوانند که در تحلیل محتوا برخلاف پژوهش‌های دیگر کل داده‌ها آماده است و صرفاً باید تحلیل شوند به این معنی در تحلیل محتوا اطلاعات از ابتدا در دست است و وظیفه محقق تهیه پرسشنامه‌ای است که با آن داده‌های موجود شناسایی و تحلیل شوند و هر پرسشنامه حاوی مقولات و واحدهاست (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۳۰۸). با توجه به مطالب فوق در پژوهش حاضر ابتدا اطلاعات با پرسشنامه معکوس جمع‌آوری شد و در مرحله بعد برای تحلیل، داده‌ها وارد نرم‌افزار SPSS گردید.

مصادیق عدالت اقتصادی در پرسشنامه شامل نفی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه، ایجاد شرایط کار تولیدی، رفع موانع تولید، توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه درآمد، توزیع عادلانه کالاهای تولیدشده، توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم، انجام مبادله عادلانه، نفی مبادلات غیرعادلانه، برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد طبقاتی و نفی کم‌کاری افراد در مسؤولیت‌ها می‌شود. مصادیق عدالت اجتماعی-فرهنگی در پرسشنامه شامل حق رأی، حق بیان، برابری در قانون، برابری در فطرت و آفرینش، حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌شود. مصادیق عدالت حقوقی در پرسشنامه شامل قانون‌گذاری عادلانه، اجرای عادلانه قوانین، داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه می‌شود.

جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر شامل متون خطبه‌های نماز جمعه تهران که توسط آیت‌الله هاشمی و آیت‌الله خامنه‌ای در دوران دفاع مقدس و سازندگی قرائت شده می‌باشد. با توجه به این مطلب که آیت‌الله هاشمی و آیت‌الله خامنه‌ای به‌طور نظام‌اند به بحث عدالت اجتماعی پرداختند لذا در پژوهش حاضر فقط خطبه‌های این دو خطیب بررسی شده است. دوره جنگ به فاصله‌ی زمانی از مهر ۱۳۵۹ تا ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ اطلاق می‌شود. دوره سازندگی به فاصله‌ی زمانی از شهریور ۱۳۶۷ تا ۱۰ مرداد ۱۳۷۶ اطلاق می‌شود. در دو دوره‌ی دفاع مقدس و سازندگی ۸۵ خطبه به بحث ابعاد عدالت اجتماعی پرداختند. روش نمونه‌گیری پژوهش حاضر نمونه‌گیری هدفمند است (ببی، ۱۳۸۱: ۴۰۵). بر این اساس نمونه حاضر با توجه به اهداف

تحقیق مشخص گردید بدین منظور آن خطبه‌هایی که به بحث عدالت اجتماعی پرداختند نمونه ما را تشکیل می‌دهند. در نتیجه حجم نمونه همان جامعه آماری پژوهش حاضر است. در انجام تحقیق حاضر کلمات که کوچک‌ترین واحد تحلیل محتوا هستند به‌عنوان واحد تحلیل در نظر گرفته شدند. در پژوهش حاضر خطبه‌های اول نماز جمعه در سال‌های ۱۳۷۶-۱۳۶۰ به‌منظور بررسی مفهوم عدالت اجتماعی انتخاب گردید. انتخاب خطبه اول به این دلیل است که خطیبان در خطبه اول به بحث عدالت اجتماعی پرداختند و خطبه دوم به بحث درباره مسائل روز کشور اختصاص دارد. واحد تحلیل می‌تواند شامل کلمات، جملات، سرمقاله‌ها و... باشد (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۰۴).

روایی و پایایی تحقیق

اعتبار به این معنی است که آیا ابزار پژوهش واقعاً موضوع موردنظر را می‌سنجد یا خیر؟ (فیروزان، ۱۳۶۲: ۲۲۱). به عبارت دیگر وسیله اندازه‌گیری بتواند خصیصه موردنظر را واقعاً اندازه بگیرد (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۱۴۴). اعتبار به سه نوع اعتبار محتوایی، تجربی و سازه‌ای تقسیم می‌شود. اعتبار محتوایی به اعتبار صوری و نمونه‌گیری تقسیم می‌شود (همان). به‌منظور سنجش اعتبار پژوهش حاضر از اعتبار صوری و اعتبار نمونه‌گیری بهره گرفته شد. اعتبار صوری به این معنی است که شاخص‌ها یا معرف‌های پژوهش از طریق مراجعه به داوران و متخصصین رشته تأیید شود (همان). به همین منظور سنجش اعتبار مدل موردبررسی از طریق مراجعه به اساتید دانشگاه شاهد، هم‌چنین یکی از اساتید گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس انجام شد. در اعتبار نمونه‌گیری صحبت از آن است که تمام خصوصیات و صفات جامعه آماری در نمونه تحقیق وجود داشته باشد. از آنجاکه در پژوهش حاضر حجم نمونه شامل جامعه آماری تحقیق می‌باشد می‌توان گفت تمام خصوصیات و صفات جامعه‌ی آماری در نمونه تحقیق وجود دارد و پژوهش حاضر دارای اعتبار نمونه‌گیری است.

قابلیت اعتماد یا روایی به این معنی است که اگر تجزیه و تحلیل را به دفعات مختلف انجام دهیم در همه موارد نتایج یکسان باشد پس منظور از قابلیت اعتماد علمی حصول نتایج مشابه در تکرار اعمال قبلی است (همان، ۱۵۲). برای سنجش پایایی از ضریب پای اسکات بهره گرفته شد چراکه روش اسکات مناسب‌تر از سایر روش‌هاست به این دلیل که زیر مقوله‌ها را در محاسبه ضریب به کار می‌گیرد (محمدی مهر، ۱۵۶: ۱۳۸۹). با استفاده از فرمول اسکات به شرح ذیل، ضریب پایایی ۰/۸۰ به دست آمد.

$$\pi = \frac{po - pe}{1 - pe}$$

دستورالعمل کدگذاری

جدول دستورالعمل کدگذاری مقوله‌های عدالت اجتماعی، بر اساس مدل نظری تحقیق ترسیم و بر اساس آن، مقوله‌های عدالت در خطبه‌های نماز جمعه کدگذاری شده است. این جداول در زیر آمده است:

جدول ۱: مدل مفهومی تحقیق

واحد تحلیل	بعد	مقوله	عدالت اجتماعی به معنای اعم
نفی فرهنگ تجمل و اسراف	مصرف	عدالت اقتصادی	
تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه	تولید		
ایجاد کار تولیدی برای همه			
رفع موانع تولید برای همه	توزیع		
توزیع عادلانه خدمات میان مناطق			
توزیع عادلانه کالاهای تولیدی			
توزیع عادلانه درآمد			
توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم	مالکیت		
برقراری امنیت مالکیت			
احترام به دارایی مشروع افراد			
حق مالکیت افراد بر مبنای کار			
حق مالکیت دولت			
حق مالکیت جامعه			
رفع تضاد و نابرابری طبقاتی	مبادله		
انجام مبادله عادلانه			
نفی مبادله غیرعادلانه	خدمات		
نفی کم کاری افراد در مسئولیتها			
حق رأی	فرهنگی شامل جنس، نژاد، اقلیت	عدالت اجتماعی - فرهنگی به معنای اخص	عدالت اجتماعی به معنای اعم
حق بیان			
برابری در قانون			
برابری در فطرت و آفرینش			
حق آموزش			
حق انتخاب شغل			
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صداوسیما، مطبوعات، مخابرات)	اجتماعی شامل طبقات و گروهها		
حق رأی			
حق بیان			
برابری در قانون			
برابری در فطرت و آفرینش			
حق آموزش			
حق انتخاب شغل			
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صداوسیما، مطبوعات، مخابرات)	قوانین عادلانه		
قانون گذاری عادلانه			
اجرای عادلانه قوانین	عدالت حقوقی		
داوری خصومتها به شیوه عادلانه			

تجزیه و تحلیل داده‌ها

جدول ۲ توزیع فراوانی خطبه‌های مرتبط با موضوع عدالت را در فاصله سال‌های ۱۳۷۶-۱۳۶۰ نشان می‌دهد. همان‌طور که با مشاهده جدول معلوم می‌گردد در این فاصله‌ی زمانی ۸۵ خطبه مرتبط با موضوع عدالت است این امر حاکی از توجه مسئولان به موضوع عدالت اجتماعی است. عدالت اجتماعی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است به همین دلیل بشر در طول تاریخ در پی برقراری آن بوده و هرگاه نسبت به برقراری عدالت اجتماعی بی‌توجهی شده تلاش خود را برای اجرای آن انجام داده است. شاید بتوان یکی از دلایل وقوع انقلاب اسلامی را نبود عدالت در جامعه قبل از انقلاب دانست. با توجه به این مطلب، مسئولان قصد دارند با توصیف مفهوم عدالت اجتماعی، آحاد مردم جامعه را با تعریف این مفهوم از دید اسلام آشنا سازند. جدول ۲ توزیع فراوانی خطبه‌های مرتبط با موضوع عدالت اجتماعی را با توجه به خطیب و سال ایراد خطبه نشان می‌دهد.

جدول ۲: توزیع فراوانی خطبه‌ها در سال‌های ۱۳۷۶-۱۳۶۰

خطیب / سال	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۳	۱۳۷۴	کل
آیت‌الله هاشمی	۴	۲۷	۹	۶	۸	۳	۲	۳	۲	۴	۱	۷	۱	۷۷
آیت‌الله خامنه‌ای	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸
کل	۵	۲۷	۹	۶	۸	۳	۹	۳	۲	۴	۱	۷	۱	۸۵
%	۵٫۸	۳۱	۱۰	۷	۹٫۴	۳٫۵	۱۰	۳٫۵	۲٫۳	۴٫۷	۱٫۱	۸٫۲	۱٫۱	

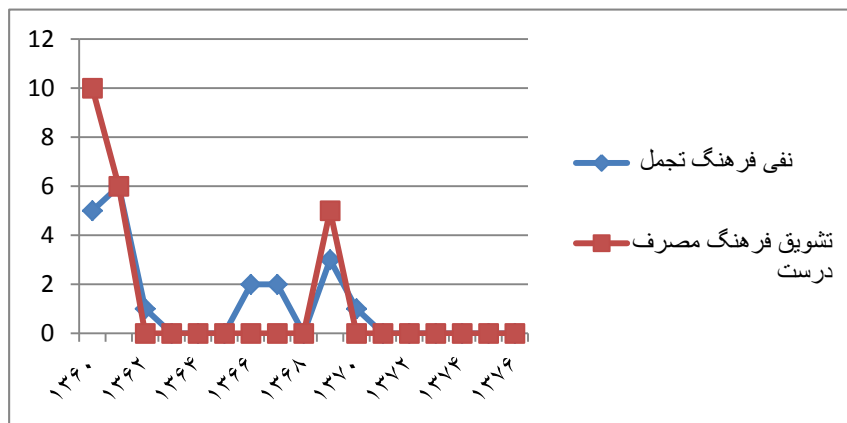
در پژوهش حاضر متغیر عدالت اجتماعی به مقولات عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی-فرهنگی، عدالت حقوقی تقسیم می‌شود. هرکدام از مقولات عدالت اجتماعی به ابعادی تقسیم می‌شود که آن‌ها واحد تحلیل نامیده می‌شود. به‌منظور آشنایی با مفهوم عدالت اجتماعی از منظر مسئولان نظام مقولات این مفهوم بررسی می‌گردد. ابتدا مقوله عدالت اقتصادی بررسی می‌گردد.

جدول ۳ فراوانی و درصد بعد مصرف را نشان می‌دهد. بعد مصرف ۴۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد مصرف شامل نفی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه می‌شود. نفی فرهنگ تجمل و اسراف ۴۸٪ موارد و تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه ۵۱٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهد. نفی فرهنگ تجمل و اسراف و تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه تقریباً برابر بوده است و این امر حاکی از اهمیت بعد مصرف در نظر خطیبان است.

جدول ۳: توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد مصرف

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد مصرف
۴۸	۲۰	نفی فرهنگ تجمل و اسراف
۵۱	۲۱	تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه
۱۰۰	۴۱	کل

نمودار ۲ تغییرات توجه به نفی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه را بر اساس سال موردبررسی مطرح می‌کند. شواهد نشان می‌دهد تغییرات نفی فرهنگ تجمل و اسراف و تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه تابع یک الگوی تغییر منظم نیست به این معنا که میزان توجه به این دو واحد در سال‌های ۱۳۶۱-۱۳۶۰ زیاد، در سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۶۲ کم‌رنگ و در سال ۱۳۶۹ دوباره موردتوجه قرار می‌گیرد. بنابراین می‌توان گفت تغییرات نفی فرهنگ تجمل و اسراف و تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه تابع درجه دوم است. با توجه به نمودار می‌توان گفت نفی فرهنگ تجمل و اسراف در سال ۱۳۶۱ از بیشترین فراوانی برخوردار است و به‌عبارت‌دیگر زمان نمایی برای واحد نفی فرهنگ تجمل و اسراف سال ۱۳۶۱ است. زمان نمایی یعنی سالی که مقوله تشویق فرهنگ مصرف درست و به‌اندازه بیشترین فراوانی را دارد سال ۱۳۶۱ است.

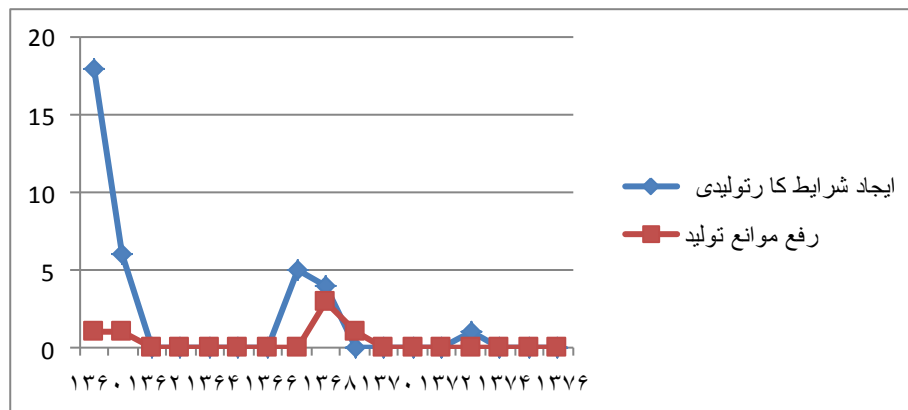
نمودار ۲: بررسی تغییرات توجه به بعد مصرف با توجه به سال

جدول شماره ۴ فراوانی و درصد بعد تولید را نشان می‌دهد. بعد تولید ۴۰ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد تولید شامل ایجاد شرایط کار تولیدی، رفع موانع تولید می‌شود. ایجاد شرایط کار تولیدی ۸۵٪ موارد و رفع موانع تولید ۱۵٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۴: توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد تولید

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد تولید
۸۵	۳۴	ایجاد شرایط کار تولیدی
۱۵	۶	رفع موانع تولید
۱۰۰	۴۰	کل

نمودار ۳ تغییرات توجه به ایجاد شرایط کار تولیدی، رفع موانع تولید را بر اساس سال موردبررسی نشان می‌دهد. با توجه به نمودار می‌توان گفت ایجاد شرایط کار تولیدی تابع یک الگوی تغییر منظم نیست به این معنی که ایجاد شرایط کار تولیدی در سال ۶۰ و ۶۱ موردتوجه بوده و از سال ۶۲ تا سال ۶۶ به آن توجهی نشده و دوباره در سال ۶۸ موردتوجه قرار می‌گیرد و بعد از سال ۶۸ توجه به آن کاهش می‌یابد. رفع موانع تولید تابع یک الگوی منظم نیست، همان‌طور که از مشاهده نمودار برمی‌آید در سال‌های ۱۳۶۱ و ۱۳۶۰ موردتوجه بوده و در سال ۱۳۶۷ میزان توجه به آن کاهش می‌یابد و دوباره در سال ۱۳۶۸ موردتوجه قرار می‌گیرد و بعد از سال ۱۳۶۸ میزان توجه به آن کاهش می‌یابد. سال‌هایی برای واحد ایجاد شرایط کار تولیدی سال ۱۳۶۰ است که بیشترین فراوانی را دارد. رفع موانع تولید در سال ۱۳۶۸ بیشترین فراوانی را دارد در نتیجه سال ۱۳۶۸ برای رفع موانع تولید سال‌هایی است.

نمودار ۳: بررسی تغییرات توجه به بعد تولید با توجه به سال

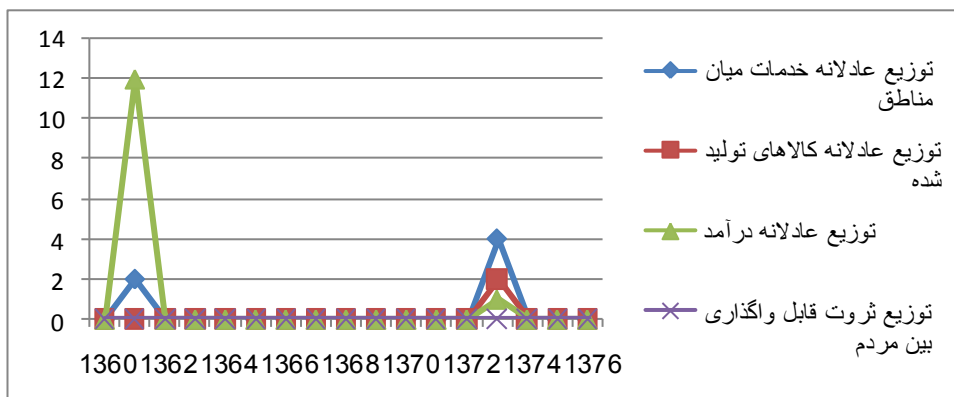
جدول ۵ فراوانی و درصد بعد توزیع را نشان می‌دهد. بعد توزیع ۲۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد توزیع شامل توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی، توزیع عادلانه درآمد، توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم می‌باشد. توزیع عادلانه خدمات میان مناطق ۲۸٪ موارد، توزیع عادلانه درآمد ۶۱٪ موارد، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی ۱۰٪ موارد را به خود اختصاص

می‌دهد. توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم در خطبه‌های بررسی‌شده موردتوجه نبوده است. جدول ۵ نشان می‌دهد توزیع عادلانه درآمد بیشترین اهمیت را در نظر خطیبان داشته است.

جدول ۵: توزیع فراوانی عدالت اقتصادی از بعد توزیع

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد توزیع
۲۸	۶	توزیع عادلانه خدمات میان مناطق
۱۰	۲	توزیع عادلانه کالاهای تولیدشده
۶۱	۱۳	توزیع عادلانه درآمد
۰	۰	توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم
۱۰۰	۲۱	کل

نمودار ۴ تغییرات توجه به بعد توزیع را با توجه به سال نشان می‌دهد. با توجه به نمودار می‌توان گفت توجه به توزیع عادلانه خدمات میان مناطق تابع یک رابطه خطی مستقیم است به این معنی که در سال ۱۳۶۱ توجه به آن کم بوده و بعد از سال ۱۳۶۱ توجه به توزیع عادلانه خدمات میان مناطق افزایش می‌یابد. توزیع عادلانه کالاهای تولیدی در سال‌های اولیه موردتوجه نبوده و در سال ۱۳۷۳ موردتوجه قرار می‌گیرد بنابراین می‌توان گفت تغییرات آن تابع الگوی خطی مستقیم است. توجه به توزیع عادلانه درآمد تابع رابطه خطی معکوس است به این معنی که با گذر سال‌ها میزان توجه به آن کاهش می‌یابد. سال ۱۳۶۱ سال نمایی برای توزیع عادلانه درآمد است. سال نمایی برای توزیع عادلانه خدمات میان مناطق و توزیع عادلانه کالاهای تولیدی سال ۱۳۷۳ است. بنابراین می‌توان گفت که توزیع عادلانه درآمد در دوره جنگ موردتوجه ویژه خطیبان بوده و از سوی دیگر توزیع عادلانه خدمات میان مناطق و توزیع عادلانه کالاهای تولیدی در دوره سازندگی موردتوجه قرار گرفته است.

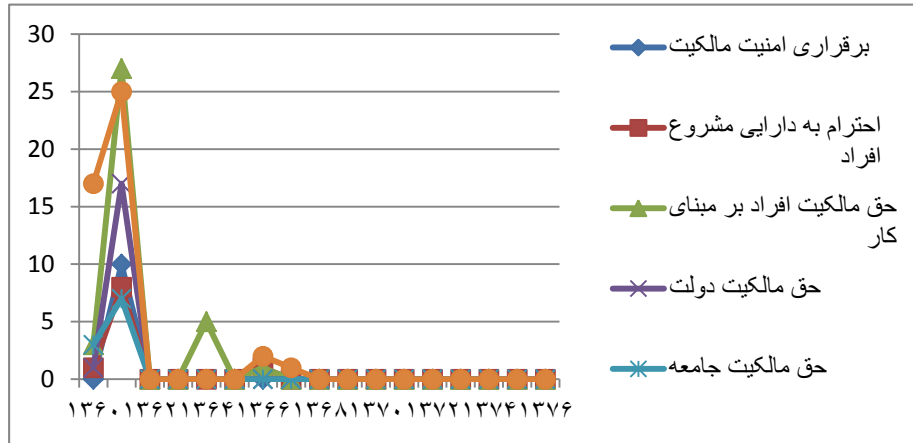
نمودار ۴: بررسی تغییرات توجه به بعد توزیع با توجه به سال

جدول ۶ فراوانی و درصد بعد مالکیت را نشان می‌دهد. بعد مالکیت ۱۲۹ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد مالکیت شامل برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد و نابرابری طبقاتی می‌باشد. برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت جامعه هر کدام ۷/۷۵٪ موارد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار ۲۸٪ موارد، حق مالکیت دولت ۱۴٪ موارد و رفع تضاد و نابرابری طبقاتی ۳۵٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهد. با توجه به جدول فوق می‌توان گفت رفع تضاد و نابرابر طبقاتی، حق مالکیت افراد بر مبنای کار و حق مالکیت دولت به ترتیب بیشترین اهمیت را از دید خطبا داشتند.

جدول ۶: توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد مالکیت

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد مالکیت
۷/۷۵	۱۰	برقراری امنیت مالکیت
۷/۷۵	۱۰	احترام به دارایی مشروع افراد
۲۸	۳۶	حق مالکیت افراد بر مبنای کار
۱۴	۱۸	حق مالکیت دولت
۷/۷۵	۱۰	حق مالکیت جامعه
۳۵	۴۵	رفع تضاد و نابرابری طبقاتی
۱۰۰	۱۲۹	کل

نمودار ۶ تغییرات توجه به بعد مالکیت را با توجه به سال نشان می‌دهد. همان‌طور که با مشاهده نمودار مشخص می‌گردد برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد و نابرابری طبقاتی تابع یک الگوی تغییر منظم نیستند. سال ۱۳۶۰ توجه به این مقولات کم بوده، در سال ۱۳۶۱ افزایش می‌یابد و سیر تغییرات بعد از این سال رو به کاهش است. سال نمایی برای برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد و نابرابری طبقاتی سال ۱۳۶۱ است.

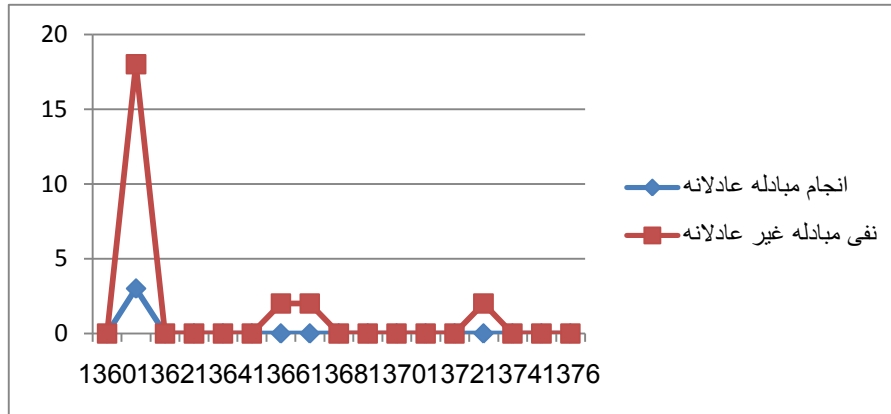
نمودار ۵: بررسی تغییرات توجه به بعد مالکیت با توجه به سال

جدول ۷ فراوانی و درصد بعد مبادله را نشان می‌دهد. بعد مبادله ۲۷ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد مبادله شامل انجام مبادله عادلانه و نفی مبادلات غیرعادلانه می‌باشد. انجام مبادله عادلانه ۱۱٪ موارد و نفی مبادلات غیرعادلانه ۸۸٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۷: توزیع فراوانی عدالت اقتصادی از بعد مبادله

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد مبادله
۱۱	۳	انجام مبادله عادلانه
۸۸	۲۴	نفی مبادلات غیرعادلانه
۱۰۰	۲۷	کل

نمودار ۶ تغییرات توجه به بعد مبادله را با توجه به سال نشان می‌دهد. سیر توجه به نفی مبادله و انجام مبادله عادلانه با گذر سال کاهش می‌یابد بنابراین می‌توان گفت این سیر از تابع خطی مستقیم پیروی می‌کند. سال ۱۳۶۱ برای نفی مبادله عادلانه سال نمایی است بدین معنی که در سال ۱۳۶۱ نفی مبادله عادلانه بیشترین فراوانی را دارد. همچنین سال نمایی برای انجام مبادله عادلانه سال ۱۳۶۱ است.

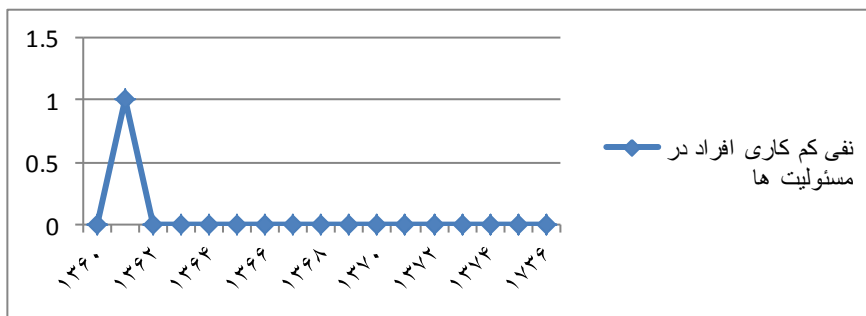
نمودار ۶: بررسی تغییرات توجه به بعد مبادله با توجه به سال

جدول ۸ فراوانی و درصد بعد خدمات را نشان می‌دهد. بعد خدمات تنها ۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. با بررسی و مقایسه جداول فوق می‌توان گفت بعد مالکیت بیشترین میزان فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۸ توزیع فراوانی عدالت اقتصادی از بعد خدمات

درصد	فراوانی	عدالت اقتصادی از بعد خدمات
۱۰۰	۱	نفی کم‌کاری در مسؤلیت‌ها
۱۰۰	۱	کل

نمودار ۷ بررسی تغییرات بعد خدمات را با توجه به سال نشان می‌دهد. با مشاهده نمودار می‌توان گفت تغییرات توجه به نفی کم‌کاری افراد در مسؤلیت‌ها تابع رابطه خطی معکوس است به این معنی که با گذر سال‌ها به آن توجهی نمی‌شود. سال نمایی برای نفی کم‌کاری افراد در مسؤلیت‌ها سال ۱۳۶۱ است.

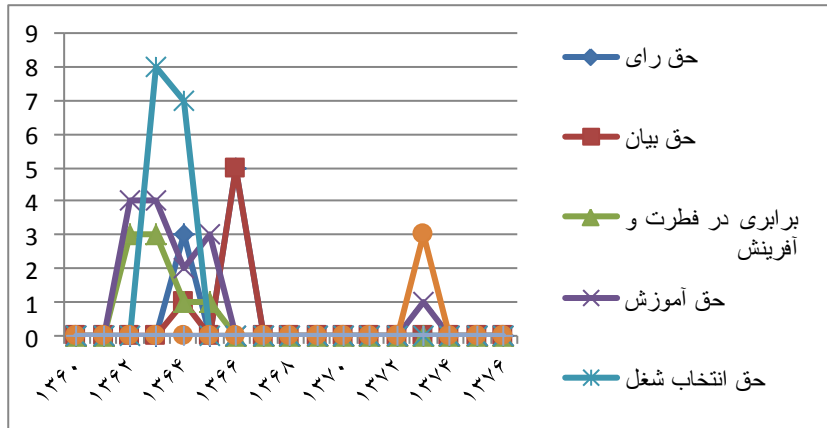
نمودار ۷: بررسی تغییرات توجه به بعد خدمات با توجه به سال

جدول ۹ توزیع فراوانی و درصد ابعاد مقوله عدالت فرهنگی را نشان می‌دهد. با توجه به جدول می‌توان گفت حق رأی ۱۴/۸٪، حق بیان ۱۱/۱۱٪، برابری در فطرت و آفرینش ۱۴/۸٪، حق آموزش ۲۶٪، حق انتخاب شغل ۲۸٪ و حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی ۵/۵٪ را به خود اختصاص می‌دهند. تساوی در برابر قانون مورد توجه خطیبان نبوده است.

جدول ۹: توزیع فراوانی مقوله عدالت اجتماعی - فرهنگی از بعد فرهنگی

مقوله‌های عدالت اجتماعی- فرهنگی از بعد فرهنگی	فراوانی	درصد
حق رأی	۸	۱۴/۸
حق بیان	۶	۱۱/۱۱
تساوی در برابر قانون	۰	۰
برابری در فطرت و آفرینش	۸	۱۴/۸
حق آموزش	۱۴	۲۶
حق انتخاب شغل	۱۵	۲۸
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صداوسیما، مطبوعات)	۳	۵/۵
کل	۵۴	۱۰۰

نمودار ۸ بررسی تغییرات توجه به عدالت فرهنگی را نشان می‌دهد. توجه به حق رأی و حق بیان بعد از سال ۱۳۶۷ کم می‌شود. برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ مورد توجه است، در سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ از شدت توجه به آن کاسته می‌شود و از سال ۱۳۶۵ مورد توجه قرار نمی‌گیرد. حق آموزش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ مورد توجه است، در سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ از شدت توجه به آن کم می‌شود و دوباره در سال ۱۳۷۳ مورد توجه مسئولان نظام قرار می‌گیرد. حق انتخاب شغل در سال ۱۳۶۴ مورد توجه قرار دارد و بعد از این سال از شدت توجه به آن کاسته می‌شود. حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۲ مورد توجه نیست ولی در سال ۱۳۷۳ مورد توجه ویژه مسئولان قرار می‌گیرد. سال‌هایی برای حق رأی و حق بیان سال ۱۳۶۶ است. برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳، ۳ بار تکرار شده است بنابراین برابری در فطرت و آفرینش دارای دو سال‌نمایی است. همچنین سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ سال‌هایی برای حق آموزش هستند. سال ۱۳۶۳ برای حق انتخاب شغل به‌عنوان سال‌نمایی در نظر گرفته می‌شود. سال‌هایی برای حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی سال ۱۳۷۳ است.

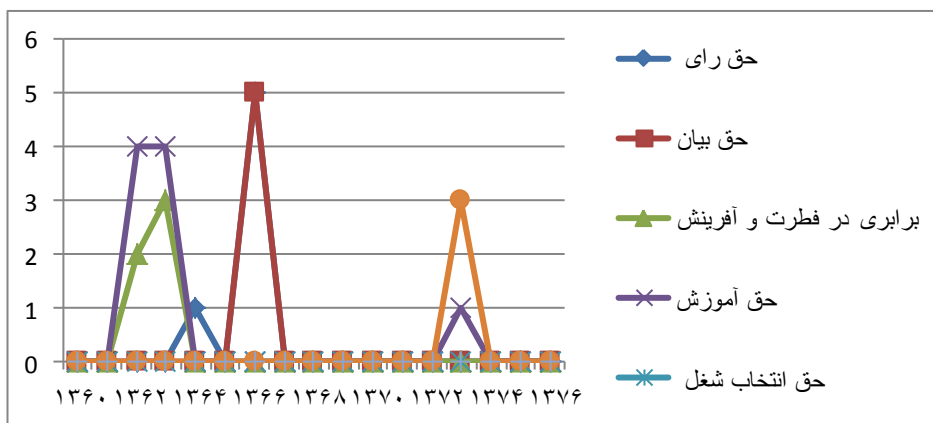
نمودار ۸: بررسی تغییرات توجه به بعد عدالت فرهنگی با توجه به سال

جدول ۱۰ توزیع فراوانی و درصد ابعاد مقوله عدالت اجتماعی را نشان می‌دهد. با توجه به جدول می‌توان گفت حق رأی ۲۱/۴٪، حق بیان ۱۸٪، برابری در فطرت و آفرینش ۱۸٪، حق آموزش ۳۲٪، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی ۱۱٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهند. تساوی در برابر قانون و حق انتخاب شغل در مقوله عدالت اجتماعی هیچ موردی را به خود اختصاص نمی‌دهند.

جدول ۱۰: توزیع فراوانی مقوله عدالت اجتماعی - فرهنگی از بعد اجتماعی

مقوله‌های عدالت اجتماعی- فرهنگی از بعد اجتماعی	فراوانی	درصد
حق رأی	۶	۲۱/۴
حق بیان	۵	۱۸
تساوی در برابر قانون	۰	۰
برابری در فطرت و آفرینش	۵	۱۸
حق آموزش	۹	۳۲
حق انتخاب شغل	۰	۰
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صداوسیما، مطبوعات)	۳	۱۱
کل	۲۸	۱۰۰

نمودار ۹ بررسی تغییرات توجه به عدالت اجتماعی را نشان می‌دهد. توجه به حق رأی و حق بیان در سال ۱۳۶۶ شدت می‌یابد و بعدازاین سال توجه به حق رأی و حق بیان کم می‌شود. برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ موردتوجه است ولی در سال‌های بعد توجه به آن کم می‌شود. حق آموزش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ موردتوجه است و بعدازاین سال‌ها از شدت توجه به آن کاسته می‌شود و دوباره در سال ۱۳۷۳ موردتوجه قرار می‌گیرد. حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۲ موردتوجه نیست و در سال ۱۳۷۳ موردتوجه ویژه مسئولان نظام قرار می‌گیرد. تساوی در برابر قانون و حق انتخاب شغل در این سال‌ها موردتوجه نبوده است. سال‌هایی برای حق رأی و حق بیان سال ۱۳۶۶ است. سال ۱۳۶۳، سال‌هایی برای برابری در فطرت و آفرینش است. سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ سال‌هایی برای حق آموزش هستند. سال‌هایی برای حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی سال ۱۳۷۳ است.

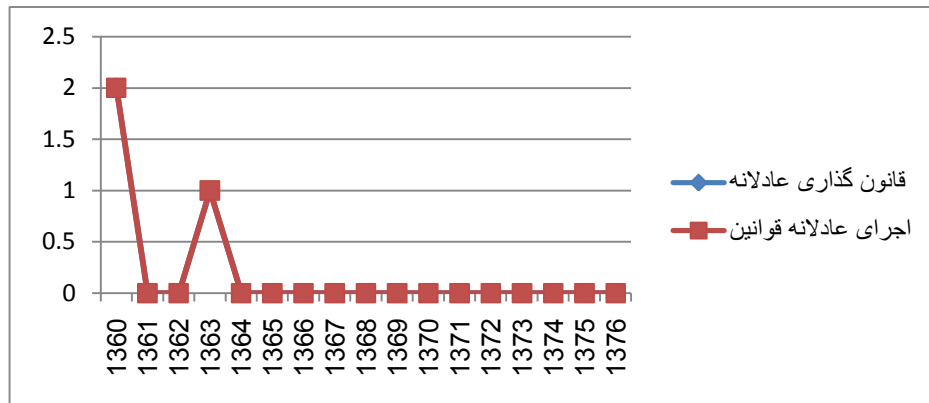
نمودار ۹: بررسی تغییرات توجه به بعد عدالت اجتماعی با توجه به سال

جدول ۱۱ به بررسی فراوانی بعد قوانین عادلانه می‌پردازد. بعد قوانین عادلانه ۶ بار به ثبت رسیده است. قانون‌گذار عادلانه ۵۰٪ موارد (۳ فراوانی)، اجرای عادلانه قوانین ۵۰٪ موارد (۳ فراوانی) را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۱۱: توزیع فراوانی بعد قوانین عادلانه

درصد	فراوانی	بعد قوانین عادلانه
۵۰	۳	قانون‌گذاری عادلانه
۵۰	۳	اجرای عادلانه قوانین
۱۰۰	۶	کل

نمودار ۱۰ بررسی تغییرات توجه به مقولات عدالت حقوقی را با توجه به سال نشان می‌دهد. با مشاهده جدول می‌توان گفت سیر توجه به قانون‌گذاری عادلانه، اجرای عادلانه قوانین به شیوه‌ی عادلانه تابع خطی معکوس است به این معنی که با گذر سال توجه به این مقولات کاهش می‌یابد. سال نمایی برای قانون‌گذاری عادلانه و اجرای عادلانه قوانین سال ۱۳۶۰ است.

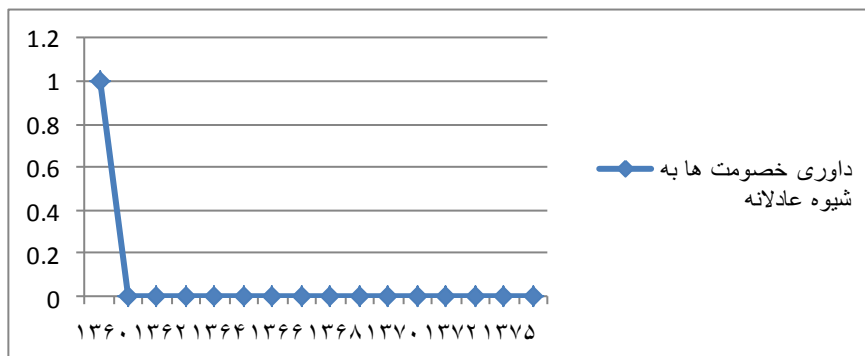

نمودار ۱۰: بررسی تغییرات به بعد قوانین عادلانه با توجه به سال

جدول ۱۲: توزیع فراوانی بعد داوری عادلانه

درصد	فراوانی	بعد داوری عادلانه
۱۰۰	۱	داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه
۱۰۰	۱	کل

جدول ۱۲ به بررسی فراوانی بعد داوری عادلانه می‌پردازد. بعد داوری عادلانه شامل داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه می‌شود و ۱ بار به ثبت رسیده است، ۱۰۰٪ موارد را به خود اختصاص می‌دهد.

نمودار ۱۱: بررسی تغییرات توجه به بعد داوری عادلانه با توجه به سال

نمودار ۱۱ بررسی تغییرات مقوله داوری عادلانه را نشان می‌دهد. با مشاهده نمودار مشخص می‌گردد توجه به مقوله داوری عادلانه تابع خطی معکوس است. به این معنی که با گذر سال‌ها میزان توجه به این مقوله داوری عادلانه کاهش می‌یابد. سال نمایی برای مقوله داوری عادلانه سال ۱۳۶۰ است.

نتیجه‌گیری

در اینجا تلاش می‌شود به سؤال‌های مقاله پاسخ داده شود. اولین سؤال مقاله این بود که مفهوم عدالت اجتماعی از بعد اقتصادی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوره‌های دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح شده است؟ در این دوران عدالت اقتصادی مدنظر خطیبان به ابعاد مصرف، تولید، توزیع، مبادله، مالکیت و خدمات تقسیم می‌شود. بعد مصرف در این دوران ۴۱ مرتبه موردتوجه قرار گرفته است. بعد مصرف شامل دو واحد نفی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست می‌شود. دو واحد بعد مصرف در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان بوده است. بعد تولید در این دوران ۴۰ مرتبه موردتوجه خطیبان بوده است. بعد تولید شامل دو واحد ایجاد شرایط کار تولیدی و رفع موانع تولید می‌شود. واحد ایجاد شرایط کار تولیدی با آغاز دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان بوده است و بعد از یک سیر نزولی با شروع دوران سازندگی موردتوجه خطیبان قرار می‌گیرد. واحد رفع موانع تولید با آغاز دوره سازندگی موردتوجه خطیبان قرار می‌گیرد. بعد توزیع در این دوران ۲۱ مرتبه مورد اشاره خطیبان بوده است. بعد توزیع شامل واحدهای توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی، توزیع عادلانه درآمد و توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم می‌شود. توزیع عادلانه خدمات میان مناطق در دوره سازندگی به میزان بیشتری موردتوجه خطیبان بوده است. توزیع عادلانه کالاهای تولیدی فقط در دوره سازندگی موردتوجه خطیبان قرار می‌گیرد. توزیع عادلانه درآمد در دوره دفاع مقدس اهمیت بیشتری دارد. توزیع ثروت قابل‌واگذاری بین مردم در این دوران مطرح نیست. بعد مالکیت در این دوران ۱۲۹ مرتبه مورد اشاره خطیبان بوده است. بعد مالکیت شامل واحدهای برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد و نابرابری طبقاتی می‌شود. به‌طور کلی تمام واحدهای بعد مالکیت در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان بوده است. بعد مبادله در این دوران ۲۷ مرتبه موردتوجه خطیبان بوده است. بعد مبادله شامل واحدهای انجام مبادله عادلانه، نفی مبادله غیرعادلانه می‌شود. هر دو واحد بعد مبادله در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان بوده است. بعد خدمات در این دوران ۱ مرتبه مورد اشاره خطیبان بوده است. بعد خدمات شامل نفی کم‌کاری افراد در مسؤولیت‌های اداری می‌شود و در دوره دفاع مقدس به آن اشاره می‌گردد.

دومین سؤال مقاله این بود که مفهوم عدالت اجتماعی از بعد اجتماعی-فرهنگی در دوره دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح شده است؟ بعد عدالت فرهنگی در این دوران ۵۴ مرتبه موردتوجه خطیبان بوده است. این بعد شامل واحدهای حق رأی، حق بیان، تساوی در برابر قانون، برابری در فطرت و آفرینش، حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌شود. واحدهای حق رأی، حق بیان، حق انتخاب شغل، برابری در فطرت و آفرینش و حق آموزش در دوران دفاع مقدس موردتوجه خطیبان بوده است. واحد حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در دوره سازندگی موردتوجه قرار می‌گیرد. واحد تساوی در برابر قانون در این دوران موردتوجه نیست. بعد عدالت اجتماعی در این دوران ۲۸ مرتبه موردتوجه خطیبان قرار می‌گیرد. این بعد شامل واحدهای حق رأی، حق بیان، حق آموزش، حق انتخاب شغل، برابری در فطرت و آفرینش، تساوی در برابر قانون، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌شود. واحدهای حق رأی، حق بیان، حق آموزش در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان هستند. واحد حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در دوره سازندگی موردتوجه قرار می‌گیرد. واحدهای حق انتخاب شغل و تساوی در برابر قانون در این دوران مطرح نیستند.

سومین سؤال مقاله این بود که مفهوم عدالت اجتماعی از بعد حقوقی در دوران دفاع مقدس و سازندگی چگونه مطرح شده است؟ بعد داوری عادلانه در این دوران ۶ مرتبه موردتوجه خطیبان بوده است. این بعد شامل واحدهای قانون‌گذاری عادلانه و اجرای عادلانه قوانین می‌شود. هر دو این واحدها در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان است. بعد داوری عادلانه در این دوران ۱ مرتبه موردتوجه خطیبان بوده است. این بعد شامل داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه می‌شود و در دوره دفاع مقدس موردتوجه خطیبان قرار می‌گیرد.

منابع

- السباعی، مصطفی (۱۳۵۷)، *جامعه توحیدی اسلام و عدالت اجتماعی*، ترجمه سید علی محمد حیدری، تهران: حکمت.
- باقری، فردین (۱۳۸۶)، *عدالت اجتماعی در گستره جهانی*، تهران، چاپ دوم. نشر جهاد دانشگاهی شعبه واحد تهران.
- بی، ارل (۱۳۸۸)، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (نظری-عملی)*، ترجمه رضا فاضل، تهران: نشر سمت.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، *نظریه عدالت از دیدگاه ابونصر فارابی، امام خمینی(ره) و شهید صدر*، تهران: نشر پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۲)، *تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۶)، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، جلد دوم، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سید قطب (۱۳۵۸)، *عدالت اجتماعی در اسلام*، سید هادی خسروشاهی، محمدعلی گرامی، قم: وزارت فرهنگ قم.
- شریعتی، علی (۱۳۷۱)، *اسلام‌شناسی*، جلد سوم، تهران: نشر چاپخش.
- شریعتی، علی (۱۳۷۶)، *تاریخ و سناخت ادیان*، جلد دوم، تهران: سهامی انتشار.
- صدر، محمدباقر (۱۳۴۸)، *اقتصاد ما یا بررسی‌هایی درباره‌ی مکتب اقتصادی اسلام*، جلد دوم، ترجمه ع اسپهبدی، تهران: بی‌نا.
- عباسیان، عزت‌الله (۱۳۸۷)، *"کارکردهای نظام تأمین اجتماعی ایران در بهبود عدالت اقتصادی"*، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک تشخیص مصلحت نظام. شماره ۲۶.
- فیروزان. ت (۱۳۶۲)، *روش تحلیل محتوا*، تهران: نشر آگاه.
- کرایگ، گری (۱۳۸۷)، *"عدالت اجتماعی در جامعه چند فرهنگی: تجربه‌ای از انگلستان"*، زهرا رضایی پژوهشکده تحقیقات استراتژیک تشخیص مصلحت نظام.
- کریندورف، کلوس (۱۳۸۳)، *تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی*، هوشنگ نایی، چاپ سوم، تهران: نشر نی.
- محمدی‌مهر، غلامرضا (۱۳۸۹)، *روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)*، تهران: نشر دانش نگار.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۴)، *بیست گفتار*، تهران: نشر صدرا
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، *عدل الهی*، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات صدرا.
- معروفی، یحیی و دیگران (۱۳۸۸)، *تحلیل محتوا در علوم انسانی*، همدان: نشر سپهر دانش.